

NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE*

(O nekim metodološkim preduvjetima filologije hrvatskoga ili srpskog jezika)

Radoslav Katičić

Filologija hrvatskoga ili srpskog jezika postavlja metodološke probleme zanimljive u okviru svega slavenskoga svijeta, pa i općoj lingvistici, ako će ona u jeziku gledati takvo znakovlje koje služi kao izraz u društvenim i kulturnim zbivanjima i zato nema sãmo svoju povijest, u smislu niza svojih prošlih stanja, nego je i ukorijenjeno u povijesti društva i naroda kojemu pripada.

S gledišta strogo lingvističkoga hrvatski je ili srpski jezik dijasistem organskih govora postalih na svoj poseban naćin iz praslavenskoga jezika, te ih to razlikuje od svih ostalih dijasistema postalih iz praslavenskoga. Po tome je hrvatski ili srpski jedan slavenski jezik među slavenskim jezicima. Odlikuje se jedino možda time što je razlićitost njegovih narječja veća od slavenskoga prosjeka. S te strane u filologiji hrvatskoj ili srpskoj nema posebnih metodoloških problema. Oni se javljaju tek kad se u razmatranje ukljuće tekstovi kojima se mjerodavno izražavaju kulturne vrijednosti, koji relevantno svjedoće o tome kako se povijesna zbivanja pretaću u izražajnost, kada lingvistićko motrište, dakle, postane filološko.

Takvo promatranje nužno uvodi povijesnu dimenziju. Polazi se pritom obićno od najćešćega iskustva, od slućajeva gdje je jednom jezićnom dijasistemu i nizu njegovih uzastopnih stanja pridružen jedan i cjelovit tijek povijesnoga zbivanja, tijek koji se daje razumjeti i opisati kao jedinstvena cjelina, u vezi s kojim su na ista pitanja uvijek isti odgovori istiniti. Takvi se

* Referat na VIII. međunarodnom slavistićkom kongresu.

slučajevi uzmaju kao normalni, očekuje se da će tako uvijek biti, i sva je tradicionalna filološka metodologija usmjerena upravo na takva stanja.

No s hrvatskim ili srpskim jezikom nije tako, njemu nije pridružen jedan i potpuno jedinstven povijesni i kulturnopovijesni tijek, istiniti odgovori na ista pitanja u vezi s njime nisu uvijek isti, nego mogu biti i različiti kad je taj jezik uključen u različite povijesne tijekove, koji se, iako se više ili manje isprepleću, ipak mogu pravo razumjeti samo svaki za se.

Odatle se sasvim ozbiljno postavlja pitanje ne treba li svakom povijesnom i kulturnopovijesnom tijeku što se pridružuje jednom jeziku posebna filologija, bez obzira na to što će se te posebne filologije donekle i preklapati, u koliko se isprepleću pridruženi tijekovi. To nesumnjivo i jest tako, pa nasuprot uobičajenim predodžbama jedan jezik može imati i više filologijâ. Hrvatski ili srpski jezik nedvojbeno treba da ih ima, pa nije samo da možemo nego i moramo govoriti o filologiji srpskoj, hrvatskoj, o filologiji bosanskohercegovačkih i sandžačkih Muslimana itd.

Dosta široko uvriježeno shvaćanje da je predmet *jedne* filologije uvijek *jedan jezik* s njemu pridruženim *jednim* povijesnim i kulturnopovijesnim tijekom ne dopušta nam čak da tomu išta dodamo. Nećemo li, dakle, kako se to ponekad činilo, svim očitostima unatoč tvrditi da povijesni tijek *mora* biti jedan i jedinstven kad je pridružen samo jednom jeziku, i tako grubo zaklopiti vrata svakom razumijevanju toga tijeka, sili nas tradicionalna filološka metodologija da s njezinoga gledišta potpuno i bez pogovora prestanemo promatrati hrvatski ili srpski jezik kao filološku cjelinu i da umjesto toga postavimo i izgradimo razne filologije toga jezika.

Očito je, međutim, da čvrsto utemeljenje tih različitih filologija doduše jest preduvjet svakom povijesnom razumijevanju na tom području, ali da također ima niz stvari koje se mogu razumjeti do kraja tek kad se filologija hrvatskoga ili srpskog jezika promatra kao cjelina. Nećemo li zanemariti tu stranu stvari, moramo napustiti implicitne metodološke pretpostavke tradicionalne filologije.

Pojavljaju se tako pitanja o kojima se, uglavnom, u našoj znanosti nije raspravljalo. Na istaknutom je mjestu među njima pitanje o pojmovlju koje nam dopušta da o filologiji hrvatskoga ili srpskog jezika razmišljamo kao o cjelini i da je obuhvatimo jednim pogledom. Da bi se to moglo, treba periodizacije raznih filologija od kojih se ona sastoji svesti na zajednički nazivnik, treba izraditi tipologiju koja će obuhvatiti sve njihove, često vrlo različite, pojave. A pritom ne valja zanemariti nikoju zbilju. Odatle su i nastale najveće teškoće u kojima se našla filologija hrvatskoga ili srpskog jezika.

Tek ovako razabiremo te metodološke probleme, ali oni, dakako, postoje od prije, i već se odavna osvećuje to što se nisu uzimali u obzir. U hrvatskoj ili srpskoj filologiji dugo se krojilo odoka, pa nije čudo što su neki šavovi

pali ukrivo i plohe se katkad napele i iskrenule. Tko se želi baviti hrvatskom ili srpskom filologijom, mora se pomiriti s time da je metodološka zahtjevnost toga predmeta nerazmjerno veća od njegove međunarodne važnosti. Ali su i plodovi obilni jer prinose razumijevanju sličnih pojava diljem čitavoga svijeta.

A često se u filologiji hrvatskoga ili srpskoga jezika odsijecalo odoka i rezalo krivo jer se postupalo kako je dolazilo samo i kako je bilo najjednostavnije. Tražile su se znatne pojave, velike osobe, prijelomna zbivanja, sve kako se i inače radi. Nema u tome, naravno, ništa lošega. Tek se pokazalo da tom predmetu, filologiji hrvatskoga ili srpskog jezika, takav pristup nije primjeren. Njegova se cjelina, naime, ne može zahvatiti pojmovima i kriterijima dobivenim na temelju najuočljivijih i najcjelovitijih pojava, najočitijih prekretnica u pojedinim povijesnim tijekovima što ulaze u njegov okvir. A pojmovi i kriteriji kojima će se zahvatiti cjelina ne mogu biti oni koji se u pojedinim njezinim dijelovima ističu kao najuočljiviji i najcjelovitiji, nego oni iz kojih se najbolje mogu izvesti i u koje se najlakše mogu smjestiti različite i u koječemu nesukladne pojave različitih njezinih tijekova. Tu je pak bitno da se kriteriji i pojmovi ne primjeruju onom što je najjednostavnije i najočitije, nego naprotiv onomu što je najsloženije i najskevotije. Takvi kriteriji i pojmovi lako će se onda primijeniti i na sve što je jednostavnije i očitije, dok oni izvedeni iz jednostavnoga i očitoga ostaju bespomoćni pred svime što je složenije i skrovitije. To je temeljno i opće metodološko načelo da opis treba uvijek krenuti od najvećega sustava što se nalazi u okviru njegova predmeta. Opisni postupak primjenjiv na najvećem sustavu bit će sigurno primjenjiv i na manjima, ali ne obratno. Filologija hrvatskoga ili srpskog jezika nije uvijek poštovala to načelo, i tada je ostajala neprimjerena svojem predmetu.

Tako je književnost na crkvenoslavenskom jeziku s jako prisutnim utjecajima narodnoga, ali sa stabilnim regulativom ćirilometodskoga jezičnog kanona, književnost koja je izraz jedne države i njoj pripadne crkve, svih vladajućih struktura jednoga društva, kakva je srpska srednjovjekovna književnost razdoblja Nemanjića, nesumnjivo predmet koji impresionira svojom uočljivom cjelovitosti i fascinira svojom stilskom zaokruženosti. Nameće se upravo da bude mjerilo čitavoga književnog i jezičnog srednjovjekovlja srpskog ili hrvatskoga. Ali to nam mjerilo ne dopušta da to srednjovjekovlje valjano vidimo kao cjelinu. Ne pomaže nam, naime, da se snademo tamo gdje stvari nisu tako jednostavne i očito cjelovite, gdje postoji komplicirana simbioza ćirilometodske književnosti na slavenskom jeziku (crkvenom i narodnom) s književnosti na latinskom, pa i na talijanskom, jeziku, a sve u okviru jedne mreže društvenih i narodnih odnosa, gdje ćirilometodski kanon i narodni jezik nisu u tako čvrstoj ravnoteži a stilske razine nisu uvijek tako predvidljive, gdje književni jezik i pismo nisu uvijek u tako čvrstu međusobnu od-

nosu. Polazeći tako od srpske srednjovjekovne književnosti nemanjičkoga razdoblja ne može se razumjeti i primjereno opisati srpska srednjovjekovna književnost u Duklji ni hrvatska srednjovjekovna književnost. Hrvatsko glagoljaštvo ostaje onda »zagonetka«, deklarativan argument u smislu »ima toga i u Hrvata«, pa se na nj još mirnije duše primjenjuju pojmovi i kriteriji dobiveni pri promatranju srpske književnosti nemanjičkoga razdoblja. U medievističkoj serbokroatistici glagoljaška književnost ostaje tako u najboljem slučaju časni *appendix*, a u novijim koncepcijama koje književnost slavenskoga srednjeg vijeka promatraju kao cjelinu obično se potpuno zanemaruje.

Ako se pak pojmovi i kriteriji uzmu iz složene simbiotske situacije gdje supostoji latinska i grčka književna tradicija sa slavenskom ćirilometodskom, ništa se neće slabije razumjeti nemanjička književnost, nego naprotiv bolje, jer njoj takva simbioza doduše nije udarila pečat, ali ipak postoji i u njezinoj kulturnoj sferi, bar rudimentarno.¹

Jednako je tako i s postankom i povijesnim temeljima standardne novoštokavštine, s kulturnima i izražajnim vrijednostima koje ona predstavlja. Ako se standardna novoštokvaština želi promatrati kao cjelina — a od takva se promatranja ne može razumno odustati — treba polaziti od onoga procesa njezine izgradnje i nastanka koji je najsloženiji i u opisu kojega treba najviše toga razlikovati. Stjecajem povijesnih okolnosti to je onaj razvoj koji je protekao u sklopu izgradnje hrvatske kulture. Tu je standardna novoštokavština izrasla i stabilizirala se u dugom procesu što je prolazio razna razdoblja i razne faze, s uporabnim normama, uz kolebanja u smjeru, do konačne stabilizacije. To je pojava koja se ne može niti shvatiti niti opisati samo onim pojmovima i samo onim kriterijima što su potrebni da se shvati i opiše Karadžićev »rat za srpski jezik i pravopis«. Ako se ti pojmovi i ti kriteriji primijene na stvaranje standardne novoštokavštine u Hrvata, lako će se komu učiniti da tu i nema nikakva razvoja i rasta, ostat će nepovezane, neobjašnjene, nepotrebne činjenice, razdrobljene, prikazane kao da su irelevantne za razvoj standardnog jezika. Istraživač neće na kraju znati reći ništa o njima nego samo to da nisu »ono pravo«. Obrnuto pak nije tako. Pojmovi i kriteriji potrebni da se razumije i opiše razvoj hrvatskoga novoštokavskog jezičnog standarda mogu izvršno poslužiti i kada se radi o »ratu za srpski jezik i pravopis« i pomoći da se razvoj srpskoga novoštokavskog jezičnog standarda još bolje razumije i još istančanije opiše. Pokazuje se tada da je taj »rat« samo dio obuhvatnijega i dugotrajnijega procesa kojemu su počeci još u projektu slavenosrpskoga standardnog jezika, procesa koji je samim »ratom« dobio

¹ Za taj predmet usporedi sada najbolje: M. Kašanin, *Srpska književnost u srednjem ve-*
ku, Beograd, Prosveta, 1975; E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, u: *Povijest hrvatske*
književnosti, sv. II. Zagreb, Liber—Mladost, 1975.

novo i udarnije, jasnije, teže, ali prikladnije usmjerenje, a završio je tek pred prvi svjetski rat u konačnoj i mjerodavnoj konsolidaciji standardnoga izričaja vezanog za takozvani »beogradski stil«.²

To su samo dva primjera, takva u kojima je naročito vidljiv gubitak od neprimjerenoga metodološkog pristupa. Takav pristup ne vodi cjelini, i dok se ostaje pri njemu svi naponi usmjereni prema sintezi samo razbijaju ili zane-ruju složenije dijelove te cjeline. Naprotiv, pristup koji stvara svoje pojmove i postavlja svoje kriterije prema iskustvu s najsloženijim dijelom, koji dakle polazi od najvećega sustava, takav pristup lako obuhvaća sve i vodi cjelini ne razbijajući i ne zanemarujući ništa, pomažući, a ne ometajući, razumijevanje i opis manje složenih dijelova.

Opće metodsko načelo najvećega sustava osobito je važno za filologiju hrvatskoga ili srpskog jezika. Njegovo poštivanje preduvjet je da se ona zmogne valjano konstituirati kao šire područje. Bez toga ostaju samo razne filologije kojima tekstovi, s gledišta genetske klasifikacije i tipološkoga opisa, pripadaju istom južnoslavenskom hrvatskomu ili srpskom jeziku.

ZASLUGE I SLABOSTI HRVATSKIH VUKOVACA*

Ljudevit Jonke

1. — Potkraj 19. stoljeća norma i kodifikacija hrvatskoga književnog jezika u Hrvatskoj u znatnoj mjeri se izmijenila. Dotadašnji književni jezik, koji su prihvatili i dalje oblikovali Ljudevit Gaj, Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Adolfo Veber Tkalčević, Bogoslav Šulek, imao je stoljetni razvoj i stabiliziranu normu na osnovi štokavskog dijalekta ijekavskog izgovora sa starijim štokavskim oblicima i s etimološkim pravopisom, ali je djelovanjem Đure Daničića, Tome Maretića, Pere Budmanija, Ivana Broza i Franje Ivekovića etimološki pravopis zamijenjen fonetskim pravopisom, a stariji oblik štokavskog dijalekta zamijenjen novoštokavskim ijekavskim izgovorom novijih oblika i akcenata. Granične i završne godine toga procesa, koji je trajao od Bečkoga književnog dogovora 1850. pod začetništvom Vuka Stefanovića Ka-

² Za taj predmet usporedi sada najbolje: D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb, Matica hrvatska, 1970; *O ulozu Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 9, Zagreb, 1973, 35—63; P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1971; R. Katičić, *Nešto napomena o postanku složenoga jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskog*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2, Zagreb 1974, 225—257; *O novijem razvoju u raziskovanju standardne novoštokavščine in njenih zgodovinskih temeljev*, Jezik in slovstvo 22 (1976/77), 7, 193—203.

* Referat na VIII. međunarodnom slavističkom kongresu.